

Amal Həsənlı
UOT:338.504; JEL: Q43.

Azərbaycanın enerji ehtiyatlarından istifadə və enerji təhlükəsizliyi strategiyası

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın müstəqillik illərində enerji resurslarından istifadə strategiyasının dəyərləndirilməsi aparılmışdır. Sübut edilmişdir ki, milli neft strategiyasının uğurlu realizasiyası ölkəmizin dayanıqlı enerji təhlükəsizliyini təmin etmişdir. Məqalədə, həmçinin Azərbaycanın enerji strategiyasının Avropanın enerji təhlükəsizliyinin şaxələndirilməsində rolunu şərh edilmişdir. Göstərilmişdir ki, Azərbaycanın enerji strategiyası, milli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişaf amillərinə çevirilməklə yanaşı, region ölkələrinin milli maraqların təminatı imkanlarını genişləndirmişdir. Məqalədə vurğulanır ki, Azərbaycanın enerji resurslarının istifadəsi və enerji təhlükəsizliyi strategiyası, milli maraqlarımızın və region ölkələrinin maraqlarının mühüm qərantına çevirilmişdir.

Açar sözlər: enerji ehtiyatları, enerji təhlükəsizliyi, regional maraqlar, milli iqtisadiyyat, qaz kəmərləri, Xəzərin statusu, neft strategiyası, enerji infrastrukturunu geoiqtisadi mövqe, inkişaf amili

Giriş

Azərbaycan Respublikası dünyanın zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına, inkişaf etmiş yanacaq-energetika infrastrukturuna və özünü tam təmin edən enerji sistemə malik olan azsaylı ölkələrindən biridir. Bununla yanaşı Azərbaycan son 20-30 il ərzində aparılmış məqsədyönlü siyasət sayəsində yalnız milli və regional səviyyədə deyil, həm də qlobal enerji sistemində getdikcə həlledici bir vəsiləyə çevrilməkdədir. İndi Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm dominantı olmaqla bərabər, həm də özünün geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsini təmin etməkdədir (4). Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdən başlayaraq enerji ehtiyatlarının mühüm iqtisadi inkişaf amilinə çevirilməsinə yönəlik iqtisadi siyasət Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin Neft strategiyasının bilavasitə nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu strategiyanın çoxsaylı mühüm özəllikləri sırasında, Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının intensiv olaraq təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi, xarici investisiyanın və xüsusi ilə iri transmilli şirkətlərin resurs və menecment imkanlarının istifadəsi ilə, həm də milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dinamik inkişafının təmin edilməsi, o cümlədən Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyinin yaratdığı tranzit potensialının əlverişli realizasiyası məqsədləri təşkil edir. Beləliklə Ulu Öndərin yaratdığı Neft strategiyası, faktiki olaraq ölkənin enerji təhlükəsizliyinin təminatı olmaqla yanaşı, milli iqtisadi inkişafın dayanıqlı fundamenti və geoiqtisadi əlaqələrinin formalaşdırıcısı rolunu oynamışdır və bu missiya getdikcə güclənməkdədir. Bütövlükdə isə, qlobal inkişafda müşahidə olunan geosiyasi və geoiqtisadi ciddi dəyişiklərin ehtimalı fonunda müasir Azərbaycanın enerji ehtiyatlarından istifadə və enerji təhlükəsizliyi strategiyasının realizasiyası və dərinləşdirilməsinin sürətləndirilməsi, olduqca vacib olmaqla bərabər, ölkəmiz üçün aşağıdakılar kimi, bir neçə həyati vacib, əlaqəli inkişaf problemlərinin daima diqqət mərkəzində saxlanılmasını zəruri edir.

Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinə dayanıqlı təminatı

Enerji təhlükəsizliyi müasir dövrün mühüm qlobal proseslərindən biri hesab olunur. Müasir iqtisadi inkişafın ən vacib çağırışlarından biri kimi, “enerji təhlükəsizliyi” enerji

daşıyıcılarının, xüsusi ilə neft və qazın istehsalı, nəqli və istehlakı ilə bağlı qarşılıqlı münasibətlərin bütün sferalarını əhatə edir. Enerji təhlükəsizliyi klassik anlamda - mövcud iqtisadi şəraitdə zəruri həcmdə və keyfiyyətdə enerjiyə malik olmaya əminlik kimi ifadə olunur. Müasir dövrdə isə hesab olunur ki, enerji təhlükəsizliyi-zəruri həcmdə və keyfiyyətdə iqtisadi baxımdan əlverişli qiymətlərlə etibarlı və fasiləsiz enerji təminatı başa düşülür (6,7). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin XXVI Beynəlxalq “Xəzər Neft və Qaz-2019” sərgi və konfransının açılışında dediyi kimi “Enerji təhlükəsizliyi məsələləri ölkələrin milli təhlükəsizliyi məsələləridir. Bu baxımdan Azərbaycan tərəfindən reallaşan və bizim təşəbbüsümüzlə həyata keçirilən layihələr həm ölkəmizin, həm də bir çox ölkələrin enerji təhlükəsizliyini təmin edir”(1). Enerji təhlükəsizliyi hazırda global ölçüyə malik olmaqla milli təhlükəsizlik, iqtisadi inkişaf və enerji siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevirilmişdir. Fikirlərimizin sübutu kimi Azərbaycan respublikasının timsalında qeyd olunanların qısa təzahürlərini yalnız faktlarla aşağıdakılarla ifadə edə bilərik.

1991-ci ildə Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycanda Dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi strategiyasının ana xəttini, təbii resursların - enerji və coğrafi mövqe resurslarının fəal iqtisadi dövriyyəyə cəlbinin stimullaşdırılması təşkil etmişdir. Çox ciddi potensiala malik bu resursların inkişaf dominantlarına çevirilməsinin əsas indikatorlarından biri isə, milli və regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi göstəriciləri olmuşdur. Bu məqsədlə 1994-cü ildə çox çətin global və daxili geosiyasi şəraitdə, Azərbaycanla 7 xarici ölkənin 11 məşhur şirkəti arasında, sonralar “Əsrin müqaviləsi” adlanan global neft kontraktı imzalandı. Müqavilə nəticəsində hasil olunacaq karbohidrogen ehtiyatlarına və qoyulan sərmayənin həcminə görə dünyadakı ən iri neft sazişlərindən biri hesab olunur. Bu müqavilədən sonra dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə Xəzərdəki digər yataqlar üzrə 31 beynəlxalq müqavilə bağlanıb. 2017-ci ildə isə SOCAR və BP-nin rəhbərlik etdiyi konsorsium arasında “Əsrin müqaviləsi”nin (AÇG) 2050-ci ilədək işlənməsinə dair yeni saziş imzalanıb. AÇG üzrə ilk Hasilatın Pay Bölgüsü sazişi 1994-cü ilin 20 sentyabrında imzalanıb. Neft dünya bazarlarına əsasən Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Qərb İxrac Boru Kəməri ilə çıxarılır. Bu günə kimi AÇG yataqlar blokunun işlənməsinə ümumilikdə 36 milyard ABŞ dolları kapital qoyulmuşdur. AÇG üzrə müqavilə imzalananda hesab edilirdi ki, 2024-cü ilin dekabr ayına qədər 511 mln ton neft hasil ediləcək. Ancaq 2019-cu ilin avqustuna 490 milyon tondan çox neft hasil etmək mümkün olub. AÇG üzrə çıxarıla biləcək ehtiyatların həcmi 2 dəfəyədək artıb. İndiyə qədər AÇG layihəsindən Azərbaycan tərəfi bütövlükdə - 175 mlrd. doll. çox gəlir əldə etmişdir. Neft gəlirləri 1999-cu ilin dekabrında prezident Heydər Əliyevin fərmanı ilə yaradılan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunda toplanıb. ARDNF beynəlxalq tərəfdaşların tövsiyəsi ilə gələcək nəsilləri neft gəlirləri ilə təmin etmək və şəffaflıq üçün yaradılıb. Yarandığı gündən indiyədək Fonda 152 mlrd. dollardan çox vəsait daxil olmuş, onun təxminən 110 mlrd. dollar qədərində hissəsi xərclənmişdir. Hazırda ADNF-nin məcmu aktivlərinin həcmi 42,5 mlrd. dollar təşkil edir. Onun 83 %- borc öhdəliklərinə, 17% daşınmaz əmlak və qızıla investisiya edilmişdir (3).

2018-ci ildə Dövlət Neft Fondunun gəlirlərinin formalaşma mənbələrini Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilmiş gəlirlər, akrhesabı ödənişlər, neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər (tranzit haqqı), bonus ödənişləri və Fondun vəsaitlərinin idarə edilməsindən əldə edilən gəlirlər təşkil etmişdir. Gəlirlərin böyük hissəsini və yaxud 94,5 faizini mənfəət neftinin və qazın satışı ilə bağlı gəlirlər, 4,3 faizini bonuslar, 1,02 faizini vəsaitlərin idarə edilməsi ilə bağlı gəlirlər, təşkil etmişdir. 2017-ci il sentyabrın 14-də AÇG neft yatağının işlənməsində yeni mərhələ başlandı. BP ilə 2050-ci ilədək təkmilləşdirilmiş hasilatın pay

bölgüsü müqaviləsinin imzalandı. Həmin müqaviləyə görə, ARDNŞ-ın layihədə payı 11% -dən 25% -ə artırıldı. Yeni layihə çərçivəsində qoyulacaq investisiyanın həcmi təxminən 45 mlrd dollar, Azərbaycanın alacağı bonusun həcmi isə 3.6 mlrd.dollar təşkil edəcəkdir. Bu müqavilə çərçivəsində ilk lokal investisiya layihəsi - 6 milyard dollarlıq “Azəri Mərkəzi-Şərqi” layihəsi artıq təsdiq edilib. Bu layihəyə görə gündəlik hasilat gücü 100 000 barrel olan yeni platformanın 2023-cü ildə istifadəyə verilməsi gözlənilir. Tikinti işlərinə 8000 işçinin cəlb olunacağı və Layihə çərçivəsində 3 milyard barreldən çox əlavə neftin hasil olunmasını gözlənir.

Azərbaycan, energetika sektorunda həyata keçirilən kompleks tədbirlər hesabına son on ildə 1973,5 MVt gücündə 19 yeni elektrik stansiyasının istismara verilməsi ilə hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən elektrik stansiyalarının sayı 60-a çatdırılıb. Stansiyaların energetika sistemində ümumi qoyuluş gücü 7546 MVt-dır. Elektrik enejisinə ölkədaxili tələbatın təhlili göstərir ki, ölkənin inkişafı, əhali artımı, sənayeləşmə prosesi ilə əlaqədar olaraq son 10 ildə elektrik enerjisinin istehlakı 26% artıb. Azərbaycanın elektrik enerjisi ixracatçısı kimi də mövqeyini gücləndirib. Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə və İranla elektrik enerjisi üzrə əməkdaşlıq formatında ixracatçı və tranzit ölkə kimi Azərbaycanın rolu genişləniib (6). Azərbaycan Paris Sazişinə qoşulub, 1990-cı illə müqayisədə 2030-cu ilədək istixana qazı emissiyalarının 35%-dək azalmasına dair öhdəlik götürüb və növbəti on ildə elektrik enerjisinin istehsalında bərpa olunan enerji mənbələrinin payını artırmağa çalışır. Bu, enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə, ölkəmizin ətraf mühitə atılan istixana qazlarının azaldılması barədə üzərinə götürdüyü öhdəliyi yerinə yetirməsinə, yeni xidmət və istehsal sahələrinin yaradılmasına və nəticədə çoxsaylı iş yerlərinin açılmasına, ən əsası isə təbii qaza qənaət edilməsinə şərait yaradacaq. Bərpa olunan enerji mənbələrindən istehsal ediləcək 1 milyard kVt-st elektrik enerjisi bizə, təxminən, 200 milyon kubmetrdən çox qaza qənaət etməyə imkan verəcək (6).

Beləliklə, müstəqillik illərində milli iqtisadiyyatın yalnız enerji sektorunda görülmüş işlərin nəticələrinə əsasən, tam əminliklə söyləyə bilərik ki, Azərbaycan respublikası özünün enerji təhlükəsizliyini uzun müddətli dövrdə həll etmiş ölkə kimi dəyərləndirilə bilər. Energetika mütəxəssislərin dedikləri kimi “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qarşıya qoyduğu vəzifələrin məzmunu göstərir ki, Azərbaycan növbəti illərdə də bütün strateji hədəflərinə çatmağa müvəffəq olacaq, ölkəmiz gələcəyə hesablanmış proqramlarla öz inkişaf və tərəqqi yolunun yeni mərhələlərini yaradacaq, ölkə əhalisinin enerji təminatının dayanıqlılığı və etibarlılığı daha da yüksələcək, ekoloji mühitə töhfə veriləcək, yeni biznes sahələri meydana gələcək” (5).

Azərbaycan və Xəzər amilinin regional və geoiqtisadi strukturlaşdırıcı potensialı

Coğrafi mövqə amilinə görə Azərbaycanın enerji resurslarının istifadəsi siyasəti, milli inkişafı şərtləndirməklə yanaşı, Avropanın yeni enerji xəritəsinin əsasını qoymuşdur. Yeni xəritənin əsas özəlliyi, Avropanın uzun illər məruz qaldığı enerji təminatındaki inhisarçılıqdan xilas pəncərəsinin yaratması hesab olunur. Prezident İlham Əliyevin XX Beynəlxalq Xəzər neft, qaz, neftayırma, neft kimyası sərqi və konfransın açılış mərasimində (2013il) qeyd etdiyi kimi, “Əsrin kontraktı”nın əhəmiyyəti haqqında kifayət qədər danışılıbdır, deyilibdir, təkrar etməyə ehtiyac yoxdur. Sadəcə olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan Xəzər dənizini birgə işlənilmək üçün xarici şirkətlərə açmışdır. İlk dəfə olaraq Xəzər dənizini Qara dəniz və Aralıq dənizi ilə birləşdirən nəqliyyat infrastrukturunu yaradılmışdır ki, bu da öz növbəsində, bu gün digər layihələrin uğurlu icrasına təkan vermişdir.” (1)

Avropanın yeni enerji xəritəsində neftdən sonra ikinci mühüm resurs qaz hesab olunur. Azərbaycan özünün ekspert qiymətləndirmələrinə görə, 4 trln.kub.m qaz ehtiyatları və ümumi daşıma gücü ildə 30 -50 mlrd. kub.m çatacaq yeni Cənub Qaz Dəhlisi (CQD) layihəsi ilə,

Avropanın enerji xəritəsinin əsas oyunçularından birinə çevirilmişdir (8). Cənub qaz dəhlizi - Şahdəniz Mərhələ-2 çərçivəsində hasil edilən qazı Avropaya nəql edəcək nəhəng qaz boru kəməri layihəsidir. Cənub Qaz Dəhlizi ilk dəfə olaraq Xəzər regionundakı qaz təchizatını Avropa bazarlarına birləşdirir və layihə dörd hissədən ibarətdir: Şahdəniz Mərhələ-2, Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) (691 km.), Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) (1850 km), Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) (878 km). 29 may 2018-ci ildə Bakıda “Cənub Qaz Dəhlizinin”, 12 iyun tarixində isə Əskişəhərdə (Türkiyə) bu dəhlizin mühüm hissəsi olan Trans-Anadolu (TANAP) qaz boru kəmərinin açılışı olub. 30 iyun 2018-ci ildə ilk kommersiya qazının Trans-Anadolu (TANAP) boru kəməri ilə Türkiyəyə göndərilməsinə başlanılıb. Azərbaycan təbii qazının 2020-ci ildə Avropaya çatdırılması planlaşdırılır. Cənub Qaz Dəhlizinin ümumi dəyəri təxminən 40 mlrd.ABŞ dollardır.

“Şahdəniz Mərhələ 2” layihəsi “Şahdəniz Mərhələ 1” layihəsindən hasil olunan illik 10 mlrd m³ qazdan əlavə 16 mlrd m³ qaz hasil edəcək nəhəng bir layihədir. Şah Dəniz qazı 2500m hündürlüyə qalxaraq və dəniz dibində 800 m. dərinliyinə enərək 3500 km məsafə boyunca nəql ediləcək. “Şahdəniz Mərhələ 2” layihəsi üzrə ilk qazın əldə olunması üçün işlər 100% tamamlanıb. Ümumi layihə üzrə planlaşdırılmış işlər 92.5% icra olunub. 2018-ci il iyunun 30-da “Şahdəniz-2” çərçivəsində Türkiyəyə kommersiya qaz həcmlərinin nəqlinə başlanılıb və iyulun sonunda isə “Şahdəniz Bravo” platformasından ilk qaz əldə edilib. “Şahdəniz 2” layihəsinin dəyəri 22,7 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi Şahdəniz yatağının tam miqyaslı işlənməsi layihəsinin bir hissəsidir. Layihə üzrə işlərə 2013-cü ildə başlanılıb. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsinə Azərbaycan boyu yeni kəmərin çəkilməsi, Gürcüstanda iki yeni kompressor stansiyasının tikilməsi daxildir. Bu, kəmərlə vasitəsilə ixrac olunan qaz həcmi artıraraq ildə 23 mlrd.m³-ə çatmasını təmin edir. Gürcüstan və Türkiyə sərhədində kəmərlə başqa kəmərlə birləşərək qazı Türkiyəyə və Avropaya çatdıracaq. Boru kəməri 2018-ci ildə istismara verilib. Hazırda boru kəməri vasitəsilə Türkiyəyə kommersiya daşımaları həyata keçirilir. “Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi” layihəsi üzrə gümumi işlərin icra vəziyyəti 99,9% təşkil edir. Layihənin ümumi dəyəri 4,5 mlrd. ABŞ dollardır. TANAP Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz-2” yatağından çıxarılan qazı Türkiyəyə və bu ölkədən Avropaya nəql edəcək Trans-Anadolu Boru Kəməri Türkiyə-Gürcüstan sərhədində Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinə, Türkiyə-Yunanıstan sərhədində isə “Trans-Adriatik” (TAP) qaz boru kəmərinə birləşəcək.Ümumi uzunluğu 1850 km olan TANAP-ın Gürcüstan-Türkiyə sərhədi-Əskişəhər hissəsinin uzunluğu 1350 km, Əskişəhər-Türkiyə-Yunanıstan hissəsinin uzunluğu isə 480 km-dir. Bundan başqa, TANAP 18 km uzunluğunda sualtı hissədən də ibarətdir.Boru kəmərinin ilkin ötürücülük qabiliyyəti 16 mlrd m³-dir və sonradan bu həcm 31 mlrd. m³-dək artırılması imkanı var.2018-ci il iyunun 12-də Türkiyənin Əskişəhər şəhərində TANAP qaz kəməri istifadəyə verilib. TANAP-la 2019-cu il ərzində 2 mlrd.m³, 2021-ci ildə isə 6 mlrd.m³ Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə nəqli planlaşdırılır. Ümumilikdə, layihə üzrə işlərin 99.1% tamamlanıb. Onun ümumi dəyəri 6,96 mlrd. dollardır. Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihəsi CQBK və TANAP-ın davamı olub, “Şahdəniz-2” dən hasil olunacaq qazın Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə, Adriatik dənizindən keçməklə İtaliyanın cənubuna, oradan da Avropaya nəqlini nəzərdə tutur.Boru kəmərinin uzunluğu 878 km (Yunanıstan-550 km, Albaniya-215 km, Adriatik dənizi-105 km, İtaliya-8 km), diametri isə 48 düymdür (sualtı hissə-37 düym).Boru kəmərinin ən aşağı hissəsi dəniz səviyyəsindən təxminən 820 m dərinlikdə, ən yüksək hissəsi Albaniya dağlarında 1800 m hündürlükdən keçəcək.TAP-ın ilkin ötürücülük qabiliyyəti ildə 10 mlrd. m³olacaq və bu həcm gələcəkdə 20 mlrd. m³ artırılması planlaşdırılır. TAP layihəsi üzrə işlərin təxminən 84,6 %-i yekunlaşıb.Boru kəmərinin Adriatik dənizindən keçəcək 105 km-lik hissəsində tikinti işlərinin

10 %-i yekunlaşıb. TAP-ın dəniz hissəsinin inşası 2019-cu ildə həyata keçiriləcək. TAP - in ümumi dəyəri 4,5 mlrd. avro təşkil edir.

Beləliklə Avropanın yeni enerji xəritəsində Azərbaycanın təşəbbüsü ilə formalaşan, yeni “karbohidrogen marşrutu”nun ən vacib xüsusiyyətlərindən birini onun Xəzərin digər tərəfi istiqamətində genişləndirilməsi imkanları ilə bağlıdır. Türkmənistan və Qazaxstan resurslarının Avropaya bu kəmərlər vasitəsi ilə nəqli yaxın perspektivin hədəfləri hesab olunur. Başqa sözlə Azərbaycanın enerji strategiyası, eyni zamanda regionumuzda formalaşan geosiyasi və geoiqtisadi dəyişiklər fonunda, Şərq və Şimal-Şərq istiqamətlərində də ciddi struktur yaradıcı faktora çevirilmə potensialına malikdir.

Xəzər hövzəsində geosiyasi və geoiqtisadi maraqlar

Azərbaycan, Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan və İranın daxil olduqları Xəzər hövzəsi özünün geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. ABŞ-ın keçmiş dövlət katibi Beyker Xəzər hövzəsinin əhəmiyyətini belə qiymətləndirmişdi: “Xəzər nə iqtisadi, nə geoloji və ya texniki problem deyildir. Bu birinci dərəcəli əhəmiyyətə malik geosiyasi problemdir. Regionun enerji ehtiyatları ilə zəngin olması diqqəti ona daha çox cəlb edir”. Xəzər hövzəsi ölkələrinin yüksək geosiyasi və geostrateji əhəmiyyəti, demək olar ki, birmənalı olaraq qəbul olunur. Beynəlxalq ekspertlər hesab edir ki, Qafqaz üzərində nəzarət, ilkin yaxınlaşmada, “isti dənizlərə” yol açır və sərhədlərin cənuba (və ya şimala) doğru hər hansı (hətta çox cüzi) dəyişməsi bütün kontinental qüvvənin əhəmiyyətli qələbəsi (və ya məğlubiyyəti) deməkdir. Bu regionların zəngin enerji ehtiyatları və əlverişli kommunikasiya imkanları onları, Xəzər hövzəsində geosiyasi maraqlarını təmin etmək uğrunda mübarizə aparan bütün əsas oyunçuların diqqət mərkəzinə çıxarmışdır.

Azərbaycanda hasil edilən karbohidrogen ehtiyatlarının əsas hissəsi BTC və CQD kəmərləri vasitəsilə, Rusiyadan yan keçməklə dünya bazarlarına ixrac olunur. Hal-hazırda Qazaxıstan neftinin əsas hissəsi Rusiya ərazisindən keçməklə Avropaya göndərilir, lakin Astana artıq ixrac marşrutlarını daha çox diversifikasiya etmək üçün variantlar axtarır. Regionda əlverişli coğrafi mövqeyə malik olan ölkələrdən biri də İrandır. Mərkəzi Asiya vasitəsilə Çinə, Türkiyə vasitəsilə isə Avropaya çıxış imkanlarına, zəngin neft-qaz ehtiyatlarına malik olan İranın Şərq-Qərb, Şimal-Cənub ticarətində geniş tranzit potensialı mövcuddur. Xəzər dənizi ehtiyatları və digər təbii resurslarla zəngindir. Qloballaşan dünyanın bugünkü düzəni enerji daşıyıcılarına olan tələbatı dəfələrlə artırdığı üçün, onun mənbəyi fəvqəladə əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar isə Xəzərin əhəmiyyətini daha çox artırır. Xəzəryanı dövlətlər də öz maraqlarını maksimal olaraq müdafiə etməyə çalışırlar.

Xəzər dənizini neft ehtiyatları təxminən 10 mlrd. t., qaz ehtiyatları təxminən 12 trln. kub metr həcmində qiymətləndirilir. Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarını dünya bazarlarına ixrac etmək məqsədilə yaradılmış neft-qaz kəmərləri Avroasiya nəqliyyat sisteminin tərkib hissəsi olaraq Xəzər-Qara dəniz regionunun təhlükəsizliyi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarının hansı marşrutlarla ixrac olunması ölkəmizin dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi ilk vaxtlardan siyasi məsələ kimi ortaya çıxmışdı. Strateji, geosiyasi əhəmiyyət daşıyan ixrac marşrutları istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi regionda dominantlıq uğrunda mübarizənin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdi. Bu gün Xəzər-Qara dəniz regionunda müxtəlif istiqamətlərdə uzanan bir neçə neft-qaz kəməri fəaliyyət göstərir. 1997-ci ildə istifadəyə verilmiş Bakı-Novorossiysk neft kəməri Azərbaycan neftini Qara dənizdəki Novorossiysk limanına çatdırmaq üçün nəzərdə tutulmuşdu. İllik buraxılış gücü 18 milyon ton, ümumi uzunluğu 1535 kilometr olan bu kəmərin 1300 kilometri Rusiya, 235 kilometri isə Azərbaycan ərazisindən keçir.

Xəzər dənizində hasil olunan neftin əsas hissəsi müasir dövrün ən böyük iqtisadi və siyasi layihələrindən biri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə ixrac olunur. 1993-cü ilin

martında Ankarada Azərbaycan ilə Türkiyə arasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin tikilməsi haqqında imzalanmış müqavilə bu ideyanın həyata keçirilməsi istiqamətində atılmış ilk hüquqi addım idi. 1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul sammitinin gedişində Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Qazaxstan, Türkmənistan, həmçinin ABŞ prezidentləri tərəfindən imzalanmış sənədlər paketində əsas ixrac boru kəməri ərazisindən keçəcək dövlətlərin hüquqları, maraqları və vəzifələri, kəmərin tikintisinin vaxtı müəyyənləşdirilmişdi. Başqa sözlə yuxarıda deyildiyi kimi, zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan Qazaxstan və Türkmənistanın da qərb istiqamətindəuzanan neft-qaz kəmərlərinin istismarında müəyyən dərəcədə iştirak etməsi Xəzər-Qara dəniz regionu və Mərkəzi Asiyanı əhatə edəcək geniş iqtisadi və təhlükəsizlik məkanının formalaşması üçün şərait yaradır.

Xəzər dənizinin statusu məsələsi

Xəzər dənizi beş sahiyanı dövlətlə əhatələnmişdir: qərb, şimali-qərbdə Rusiya (sahil zolağı 695 km.), şimal, şimali-şərqdə və şərqdə Qazaxstan (sahil zolağı 2320 km.), cənubi-şərqdə Türkmənistan (sahil zolağı 1200 km.), cənubda İran (sahil zolağı 724 km.) və cənubi-qərbdə Azərbaycan (sahil zolağı 955 km.). SSRİ Xəzər dənizinə olan inhisar hüququndan imtina edərək 1935-ci ildə birtərəfli qaydada ayırıcı xətt müəyyənləşdirdi. Astara -Həsənqulu adlanan bu xəttə əsasən Xəzər hövzəsinin 12 %-i İranın, 88 %-i isə SSRİ-nin istifadəsində olmuşdu. Qeyd etmək lazımdır ki, bu şərti bir bölgü idi, yəni hüquqi bir akt deyildi (10). SSRİ-nin dağılmasından sonra yeni dövlətlərin - Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan - yaranması ilə əlaqədar olaraq situasiya dəyişdi. Dənizin Xəzərtrafi beş dövlət tərəfindən necə bölünməsi haqqında müzakirələr başladı. Razılığın əldə olunmamasının əsas səbəbi dövlətlərin beynəlxalq hüquq prinsipindən deyil, özlərinin milli maraqlarından çıxış etmələri ilə bağlıdır.

10

1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra ABŞ və Qərb ölkələrinin regionda fəaliyyətə başlamalarını mənfi qarşılayan Rusiya Xəzərin statusunun qeyri-müəyyən olduğunu əsas götürərək bu müqaviləni tanımaqdan imtina etdi. Bu məsələdə Türkmənistan və İran da Rusiyanın mövqeyini müdafiə etdilər. Azərbaycan və Qazaxstan isə Xəzərin sektorlara bölünməsi prinsipini müdafiə edirdi. Beləliklə, Xəzəryanı dövlətlər bir tərəfdə Azərbaycan və Qazaxstan, digər tərəfdə isə Rusiya, Türkmənistan və İran olmaqla iki yerə bölünmüşdülər. 1996-cı ildən başlayaraq Rusiyanın mövqeyində dəyişikliklər baş verdi. Rusiya, Qazaxıstan və Azərbaycan Xəzər dənizinin hüquqi rejiminə dair ümumi müqavilənin imzalanmasını gözləmədən dənizin dibində sərhədlərin müəyyən edilməsi üçün ikitərəfli müqavilələr bağlamaq təklifini irəli sürdülər. Bu zaman dənizin dibinin sektorlara bölünməsi, səthinin isəümumi istifadədə qalması nəzərdə tutulurdu. 1998-ci il iyulun 6-da də Xəzər dibinin şimal sərhədində dəniz dibinin bölünməsinə dair Rusiya-Qazaxıstan Sazişi ; 2002-ci il sentyabrın 23-də Rusiya və Azərbaycan Sazişi imzalandı. 2003-cü ildə Qazaxıstan, Azərbaycan və Rusiya arasında Xəzər dənizinin bitişik ərazilərində ayrılma xətlərinin kəsişmə nöqtəsi barədə bağlanan üçtərəfli sazişlə, Xəzərin şimalında dəniz dibinin bölünməsi prosesinə son qoydu. Bölgüdə Rusiya və Azərbaycanın hər birinə dənizin 19%-i, Qazaxıstana isə 29%-i düşdü.

2011-ci il noyabrın 18-də Bakıda beş Xəzəryanı ölkənin liderlərinin iştirakı ilə keçirilən Üçüncü Xəzər Sammitində Xəzərdə təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıqla bağlı Rusiya, Azərbaycan, İran, Qazaxıstan və Türkmənistan arasında müqavilə imzalanmışdı. Razılaşmaya əsasən, Xəzərdə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində müstəsna hüquq sahiyanı ölkələrə məxsusdur. 2018-ci il Avqustun 12-də Qazaxıstanda Xəzərin statusu ilə bağlı yekun konvensiya imzalandı. Konvensiyanı 5 Xəzər sahilı ölkəsinin – Azərbaycanın, Rusiyanın, Qazaxıstanın, Türkmənistanın və İranın prezidentləri imzaladılar.(10) Sənəddə müəyyən edilib ki, Xəzəryanı ölkələrin su əraziləri 15 mildir, daha 10 mil məsafədə hər bir hövzə

dövləti balıq ovu həyata keçirə bilər. Su səthi isə ümumdür. Bununla Xəzərin bioresurslarının böyük hissəsi ümumi istifadədə qalır. Beləliklə uğurlu siyasət sayəsində Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi strategiyası addım –addım milli maraqların və regionun mühüm qarantına çevirilməkdədir.

Nəticə

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın formalaşdırdığı və uğurla ardıcıl olaraq reallaşdırdığı enerji strategiyası ölkəmizin və regionun iqtisadi, geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarının uzun müddətə formalaşdırın mühüm parametrlərdən birinə çevirilmişdir. Ona görə də qlobal inkişafda müşahidə olunan geosiyasi və geoiqtisadi ciddi dəyişiklərin ehtimalı fonunda müasir Azərbaycanın enerji ehtiyatlarından istifadə və enerji təhlükəsizliyi strategiyasının realizasiyası və dərinləşdirilməsinin sürətləndirilməsi, olduqca vacib olmaqla bərabər, bir neçə həyati vacib, əlaqəli inkişaf problemlərinin daima diqqət mərkəzində saxlanılmasını zəruri edir. Belə problemlərə ilk növbədə ölkəmizin dayanıqlı enerji təhlükəsizliyi potensialının dərinləşdirilməsi və şaxələndirilməsi aid edilməlidir. Buna görə də, ölkənin enerji təhlükəsizliyini indiki mərhələdə klassik anlamda olduğu kimi, yəni mövcud iqtisadi şəraitdə zəruri həcmdə və keyfiyyətdə enerjiyə malik olmağa əminlik səyyəyəsində deyil, zəruri həcmdə və keyfiyyətdə iqtisadi baxımdan əlverişli qiymətlərlə etibarlı və fasiləsiz enerji təminatı kimi qəbul edilməlidir.

Ədəbiyyat

- 1 İlham Əliyev, İqtibaslar Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev dövlət quruculuğunun əsas istiqamətləri haqqında 2019 il B. <http://azleadersays.az/az/>.
- 2 Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunu 2018-ci il büdcəsinin icrası barədə illik hesabat Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi, B. 2019.
- 3 Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun 2018-ci il illik hesabat https://www.oilfund.az/report-and-statistics/get-download-file/7_2018.
- 4 Əli Həsənov Azərbaycanın enerji təminatı və təhlükəsizliyi siyasəti Yeni Azərbaycan qəzet-2014.- 24 yanvar.
- 5 Pərviz Şahbazov Azərbaycanın energetika sektorunda strateji inkişaf dövrü Respublika qəzeti 20-10-2019.
- 6 Н.И. Воропай, С.М. Сендеров Энергетическая безопасность: сущность, основные проблемы, методы и результаты исследований материалы семинара «экономические проблемы энергетического комплекса» Российская Академия наук Институт народнохозяйственного прогнозирования, 2011 г.
- 7 Мастепанов А.М. Энергетическая безопасность на пространстве Евразии и в глобальном измерении: поиск решений в условиях новых вызовов. Материалы Семинара «Евразийская энергетическая цивилизация: потенциал и перспективы развития» ИМЭМО, М 2017.
- 8 <https://economy.gov.az/> (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi).
- 9 <http://minenergy.gov.az/index.php/az/> (Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi).
- 10 <http://mfa.gov.az/> (Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi).

Амаль Гасанлы

**Стратегия использования энергоресурсами и энергетической безопасности Азербайджана
Резюме**

В статье дается научная оценка стратегии использования энергетическими ресурсами Азербайджана. Исследованиями показано, что успешное реализация национальной нефтяной стратегии, способствовало обеспечению национальной энергетической безопасности, а также диверсификации использования энергетических ресурсов. В статье излагается вклад энергетической стратегии Азербайджана в диверсификации энергетической безопасности Европы. Доказано что, энергетическая стратегия Азербайджана, ставшего важным элементом обеспечения устойчивого развития национальной экономики, одновременно способствовала справедливому разрешению статуса Каспия, которая являлся важным геополитическим и геоэкономическим составляющим национальных интересов всех прибрежных стран. В статье утверждается, что энергетическая стратегия Азербайджана форсированно превращаются в надежного гаранта обеспечения собственных национальных интересов и интересов стран региона.

Ключевые слова: энергетические ресурсы, энергетическая безопасность, региональные интересы, национальная экономика, газопроводы, статус Каспия, нефтяная стратегия, энергетическая инфраструктура, геоэкономическая позиция, факторы развития

Amal Hasanli

Azerbaijan's energy usage and security strategy

Abstract

In the article, Azerbaijan's energy resources usage strategy during independence years has been evaluated. It is proved that successful realization of the oil strategy has provided sustainable energy security of the country. Most important element of the national energy security is achieving diversification of the usage of energy resources. In the article, the role of Azerbaijan's energy strategy in the diversification of European energy security has been also commented. It is shown that Azerbaijan's energy strategy has not only become an element of sustainable development of the national economy, but has also enabled provision of national interests of the region countries. This provision has been necessitated with fair solution of the status of the Caspian Sea which possesses crucial geopolitical and geoeconomic importance. It is stated in the article that Azerbaijan's strategy on the usage of energy resources and energy security has become a significant guarantor of the national interests of our national as well as region countries' interests.

Keywords: energy resources, energy security, regional interests, national economy, gas routes, oil strategy, energy infrastructure, geo-economics stance, development factor

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 14.11.2019.

Çapa qəbul olunub: 18.11.2019.